

## ADATOK SZEGED FRANCIA NYELVŰ BIBLIOGRÁFIÁJÁHOZ

ÍRTA: PALÁSTI LÁSZLÓ

Aligha van még olyan vidéki magyar város, melynek története annyira gazdag volna nemzetközi vonatkozásokban, mint éppen Szegedé. Erre a megállapításra készlet bennünket Péter Lászlónak a Délmagyarország c. napilap hasábjain néhány évvel ezelőtt megjelent cikke, melyben a szerző számos nemzetközi vonatkozású történelmi, művelődéstörténeti mozzanatot sorol fel Szeged múltjából. „S mindezzel, írja cikke befejező részében Péter László, még nem értünk végére Szeged nemzetközi kapcsolatainak. Kutatásokra van szükség e kép kikerekítésére. Célunk csupán az volt, hogy felhívjuk a figyelmet a tennivalókra”. [1]

Ezen teendők között szerepelhetne — éppen a további kutatások érdekében — néhány, már régóta esedékes feladat megvalósítása is, nevezetesen Szeged orosz, angol, francia stb. nyelvű bibliográfiájának elkészítése.

Dolgozatomban a város francia nyelvű bibliográfiája összeállításának kérdésével kívánok foglalkozni, és egyúttal egyes, még szétszórtan található bibliográfiai adatokkal kapcsolatban óhajtok néhány megjegyzést tenni, ill. további kutatási lehetőségekre a figyelmet felhívni. Dolgozatom megírásánál szemelvényesen azt az eddig még össze nem gyűjtött anyagot használtam fel, mely La Brocquiére ismert művének megírásától az első világháborúig terjedő időből származik. Az első világháborútól napjainkig megjelent anyagnak Szeged francia nyelvű bibliográfiája szempontjából történő vizsgálatával egy másik dolgozatban kívánok foglalkozni.

Szeged francia nyelvű bibliográfiájának összeállításánál elég tekintélyes anyaggal kell számolnunk. Ez a körülmény elsősorban azzal magyarázható, hogy a város történetében az elmúlt évszázadok során nem egy olyan esemény adódott, melyek külföldön is visszhangot keltek, mint pl. az 1879. évi árvízi katasztrófa.

Emellett idők folyamán több olyan külföldi utazó fordult meg Szegeden, akik francia nyelven megjelent útleírásaikban Szegeden szerzett tapasztalataikról is beszámoltak. Megállapításaikban sok értékes adat található Szeged múltjára vonatkozóan. Különösen fontos ebből a szempontból a már említett francia La Brocquiére útleírásának Szegedről szóló része.

Az elmúlt évszázadokban az útleírásokon kívül, amint az KONT IGNÁC Bibliographie française de la Hongrie c. munkájának [2] adatai alapján is megállapítható, más jellegű műveknek szintén hosszú sora látott francia nyelven napvilágot francia vagy más nemzetiségű szerzők tollából. Ezen művek között számos olyan munka akad, melyekben Szegedről említés történik.

KONT nem vette fel említett művébe az enciklopédikus szótárakat, a mai lexikonok elődeit. Szeged francia nyelvű bibliográfiájában ezeknek szintén helyet kell kapniuk. Szeged több más magyarországi várossal együtt korán bekerült a francia nyelvű enciklopédia-irodalomba, amint azt pl. Thomas Corneille Dictionnaire universel géographique et historique címmel 1708-ban kiadott szótára is tanúsítja.

A bibliográfia összeállításával kapcsolatos munka keretében a szépirodalomra is figyelmet kell fordítani. Erre figyelmeztet az a körülmény, hogy a korabeli francia irodalom egyes alkotásai is annak idején a török elleni küzdelemre lelkesítettek: francia regényhősök szintén a törökök ellen harcoltak magyar földön. Irodalmi vonatkozásbaa másik példát is lehet említeni: az 1879. évi árvíz alkalmával a város iránt Franciaországban megnyilvánult részvét költői formában is kifejezést nyert.

Szeged múltja szempontjából különleges figyelmet érdemelnek az útleírások. A városnak külföldi utazótól származó legrégebb leírásaként az a tudósítás ismeretes, melyet éppen egy francia utazó, Bertrandon de La Brocquière hagyott reánk útleírásában.

Bertrandon de La Brocquière (a kéziratos eredeti szövegben: Broquiere) személyéről keveset tudunk. A délfraanciaországi La Brocquière-ben (Haute-Garonne) született. Születésének ideje ismeretlen. Jó Fülöp burgundiai fejedelemnek volt a tanácsosa és főasztalnoka (premier écuyer tranchant), nem pedig „első lovásza”, ill. „lovázmestere”, mint ahogyan HORVÁTH MIHÁLY, ill. REIZNER JÁNOS a *premier écuyer tranchant* kifejezés jelentését tévesen értelmezte.

La Brocquière ura megbízásából hosszabb utazást tett Keleten, és onnan, 1433-ban, Magyarországon is keresztülutazva tért vissza hazájába. Utazásáról a fejedelem felszólítására terjedelmes munkában számolt be. Lille-ben halt meg 1459-ben.

La Brocquière munkáját idők folyamán többször is kiadták külföldön. Ezen külföldi kiadások közül REIZNER JÁNOS kettőt említ. Az egyik, amely 1804-ben Párizsban jelent meg, [3] Legrand d'Aussy nevéhez fűződik. REIZNER hivatkozik egy hazai részleges kiadásra is, mely La Brocquière útleírásának Magyarországra vonatkozó részét tartalmazza. Ezt HORVÁTH MIHÁLY (Hatvani Mihály néven) Schayez „brüsseli tudós és múzeumi őr másolatából” 1859-ben közölte a Magyar Történelmi Okmánytár negyedik kötetében. [4]

REIZNER nem említi Ch. Schefer nevét, aki La Brocquière művét 1892-ben adta ki Párizsban. [5]

Az alábbiakban ebből a kiadásból idézem az útleírás Szegedre vonatkozó részét:

Et de là je vins à Segading qui est une tresgrande ville champestre et est sur ladite rivyere de la Tisce. Et jusques cy je suis venu sans treuver nulz arbres que deux petis boys enclos de rivyere, et ne font feu en celluy chemin où j'ay passé que de paille ou de roseaux qui sont sur les rivyeres ou sur les marescaiges, de quoy il y a de tresgrans en aucuns lieux parmy celles grandes plaines, et n'y mengeoit on pain que de gasteaux tendres et pou.

Cette ville de Segading n'a que une rue laquelle, il me samble, peut bien avoir une lieue de long et est moult fertile de tous vivres, par especial de poissons, des plus grans que j'aye point veu prendre sur nulles autres rivyeres; et je veys grant marchié de grues et de bistardes que on y prent communement, mais on les y appoincte et mengue ordement. Et y a pou de litz et ceulx qui y sont sont ors et couche on en pailles sur sacz de cuyr plains de vent que on souffle et sont de la longueur d'un homme. Il y a en ceste ville grant foison de chevaulx à vendre et est estrange chose de les veoir donter et aprevoisier, car ilz sont tous saulvaiges. Et, me a on dit que on en y trouveroit III ou III<sup>M</sup> à vendre et à tresgrant marchié, car pour X flourins de Honguerie, on auroit là ung tresbeau rouchin. Il y a une assés belle eglise de Cordeliers. Je ouys le service qu'ilz font ung peu sur le hongre. Et me fut dit que l'empereur avoit donné ceste ville à ung evesque que je veys là: et me sambla homme de grosse conscience. Je me partis dudit Segading et puis vins à une ville nommée ..... Et de là je vins à Paele qui est sur la Dunoe devant Boude [6].

Bertrandon de La Brocquière munkáját, amint már említettem, többször kiadták. A legrégebb kiadás 1601-ben jelent meg Londonban. [7] Az egyes kiadások között azonban a szöveghűség tekintetében eltérések mutatkoznak. Ilyen eltérések HORVÁTH MIHÁLY, ill. SCHEFER által közzétett szövegnek Szegedről szóló részében is találhatóak. Ime néhány példa:

Horváth Mihály

által közölt szövegben:

chemin, que jay passe,  
rosaulx, ceulx qui sont  
samble, quelle peut avoir  
appointe et menge bien ordement  
sur pailles en sacz de cuyr,  
je vins a Paste  
stb.

Ch. Schefer

által közölt szövegben:

chemin où j'ay passé  
roseaulx qui sont  
samble, peut bien avoir  
appointe et mengue ordement  
en pailles sur sacz de cuyr  
je vins à Paele

A fentiekre való tekintettel szükségesnek látszik a Szegedre vonatkozó rész szövegűségének megállapítása, ill. betűhív közlése külön tanulmány keretében.

Az útleírás ezen részének magyar nyelvű fordításai közül legismertebb és gyakran idézett két fordítás, mely *Szamota István*, ill. *Reizner János* munkájában olvasható [8].

Ami a SZAMOTA által közölt fordítást illeti, elsősorban arra kell rámutatni, hogy az nem egészen teljes, mivel nem tartalmazza az eredeti következő mondatának fordítását: „Et y a pou de litz et ceulx qui y sont sont ors et couche on en pailles sur sacz de cuyr plains de vent que on souffle et sont de la longueur d'un homme” [9]. Hiányzik az „Et me fut dit” mondat fordítása is. Az *homme de grosse conscience* kifejezés ‚igen tág lelkiismeretű ember’ értelemben való fordítása nem fogadható el a *grosse* melléknévi jelzőnek tulajdonított ‚tág’ jelentés miatt. Az *homme de grosse conscience* kifejezés jelentése ugyanis ‚homme de grande moralité’, ‚homme de grande intégrité’ vagyis olyan embert jelöl, aki minden kötelességét nagyon gondosan, igen lelkiismeretesen teljesíti. A mai francia nyelvben egyébként a *grosse conscience* helyett *grande conscience*, illetőleg *grande moralité* vagy *haute moralité* kifejezés használatos.

REIZNER az útleírás Szegedről szóló részét teljes egészében közli fordításban. Szeged történetét tárgyaló művének kiadása előtt megjelenet fordításokat „csonka és hibás” fordításoknak mondja, ugyanakkor azonban az általa közölt fordítás sem mentes hibás értelmezésektől. Így például az „ét je veys grant marchié de grues et de bistardes que on y prent communement, mais on les y appointe et mengue ordement” rész fordítása egyrészt az eredetiben nem létező kijelentést („pénzért árulják”) tartalmaz, másrészt olyasmit is („jól elkészítve élvezik”) állít, ami teljesen ellenkezője annak, amit La Brocquière mond.

Az útleírásnak ezt a szóban forgó részét az 1960-ban francia nyelven megjelent városismertető kiadvány a mai francia helyesírás szerinti átírásban így idézi: „J'ai vu aussi le grand marché aux grues et aux outardes; on chasse ces bêtes ici, on les vend à bon prix et les consomme bien préparées”. [10] Ezen idézet szerint a darut és a tűzokot olcsón árulják („on les vend à bon prix”), és — amint azt a Reizner közölte fordításban is olvashatjuk — jól elkészítve fogyasztják („les consomme bien préparées”).

Sem a SCHEFER, sem a HORVÁTH MIHÁLY által közölt szövegben nem szerepel la Brocquière-nek olyan kijelentése, hogy a darut és a tűzokot „pénzért árulják”, vagy hogy „olcsón árulják”. Ami pedig azt az értelmezést illeti, miszerint a darut és a tűzokot „jól elkészítve” fogyasztják, ennek éppen az ellenkezőjéről van szó az eredetiben. LA BROCQUIERE ugyanis azt állítja, hogy ezeket tisztátalanul elkészítve fogyasztják. A hibás fordítást ennél a résznél az *ord,-e* melléknévből képzett határozói alak jelentésének téves értelmezése okozta. A ma már elavult *ord,-e* (<latin *horridus*) melléknévnek a mai francia nyelvben jelentésre nézve a *sale, vilain, hideux* mellék-

nevek felelnek meg. Éppen ezért a „mais on les y appointe et mengue ordement” mondat a mai francia nyelvben helyesen így hangzik: mais on les prépare et mange salement. A *salement* helyett egyformán használható még *malproprement* vagy *d'une manière malpropre*.

Az „Et y a pou de litz et ceulx qui y sont sont ors” mondat fordítása szintén hibás Reiznernél: „Az ágynemű itt igen kevés és tisztátalan,„ Az *ors* ‚tisztátalan’ jelentéssel való fordítása téves, mivel az *ors* ugyanazt jelenti, mint *en dehors*, tehát nem melléknévről való szó. Valószínűleg az *ors* téves értelmezése okozta azt, hogy a fordító a *lit* szót ‚ágynemű” jelentéssel fordította le, ami szintén hibás.

Nem kívánok a fordításban található többi téves értelmezésre kitérni. Az elmondottakból eléggé kitűnik, hogy az útleírás Szegedre vonatkozó részének fordítása Reizner közlésében sem mondható hibátlannak.

La Brocquière látogatása után eltelt időkből francia utazótól származó olyan feljegyzés nem ismeretes, mely Szegedről szólna. Amikor pedig Szeged a törökök kezére került, attól kezdve a városnak 1686-ban történt felszabadulásáig egyébként is aligha kerülhetett sor francia utazóknak Szegeden való megjelenésére. Bár a magyarországi török uralomnak akadt ugyan néhány francia szemtanúja is, mint pl. a diplomata Louis Deshayes de Courmemin, ezek azonban, ha az országnak déli részén átutaztak, útjukat szívesebben a Dunán tették meg.

A török uralom idején történt magyarországi, ill. erdélyi eseményeknek gazdag francia nyelvű irodalma van, és ebben Szeged neve is gyakran szerepel, így pl. MARTIN FUMÉE-nek Párizsban 1595-ben megjelent Histoire des Troubles de Hongrie c. művében, az 1693-ban Kölnben kiadott Histoire d'Emeric comte de Tekeli, ou Mémoires pour servir à sa vie, où l'on voit ce qui s'est passé de plus considérable en Hongrie depuis sa naissance jusqu'à présent c. munkában stb.

Szeged francia nyelvű bibliográfiájához jelentős adatanyagot tartalmaznak az enciklopédiák is. Ezek közül a legrégebbiek a XVII. század utolsó évtizedeiben láttak napvilágot. Az első francia nyelvű enciklopédia LOUIS MORÉRITŐL 1674-ben jelent meg Lyonban Le grand dictionnaire historique címmel. MORÉRINEK ezt a munkáját 1682-ben MICHEL-ANTOINE BAUDRAND latin nyelvű szótárának megjelenése követte. Ezen mű francia nyelvű kiadására Dictionnaire géographique et historique címmel 1705-ben került sor Párizsban. A század vége felé, 1696-ban, jelent meg PIERRE BAYLE szótára Dictionaire historique et critique címmel.

Az enciklopédia-irodalom kivirágzása a XVIII. században következett be. LOUIS MORÉRI és PIERRE BAYLE műve újabb kiadásban került az olvasók kezébe. THOMAS CORNEILLE említett szótára 1708-ban jelent meg. MICHEL-ANTOINE BAUDRAND enciklopédiája, amint már említettem, 1705-ben került francia nyelven kiadásra. A század folyamán jelent meg DIDEROT és D'ALEMBERT, BRUZEN DE LA MARTINIÈRE, FÉLICE és mások enciklopédiája.

A memoár- és röpiratirodalom, valamint a sajtó áttanulmányozása is nyilván számos további adatot fog szolgáltatni Szeged francia nyelvű bibliográfiájának anyagához és egyben a város felszabadulásának franciaországi visszhangja megismeréséhez.

A török ellen folytatott harcokban franciák is nagy számban vettek részt. Ismeretes, hogy Szeged felszabadítására küldött csapatok vezényletét — ideiglenes megbízatással — egy francia nemzetiségű altábornagy, La Vergne látta el, aki az ostrom elején kapott sebébe belehalt, és Szegeden temették el. Azoknak a csapatoknak is, amelyek néhány hónappal a város felszabadulása előtt — közvetlenül Szegednél — sikeres hadi vállalkozást hajtottak végre, szintén egy francia származású tábornok, Mercy de Billets volt az egyik parancsnoka.

A török elleni harcokban részt vett franciákkal kapcsolatban a történeti hűség kedvéért mellékesen egy lényeges körülményre is rá kell ezen a helyen mutatni, mégpedig arra, hogy a magyar földön harcoló franciák nem csupán a francia nemesség soraiból kerültek ki, mint ahogyan azt egyes magyar szerzők munkáiban olvashatjuk. A török elleni harcokban a francia „plebejusok” is nagy számban vettek részt. Erre vonatkozóan AUGUSTE DIGOT, akinek Lotharingia történetét tárgyaló műve nem szerepel KONT IGNÁC említett bibliográfiai munkájában, bár számos magyar vonatkozást tartalmaz, a következőket írja: „le roi permit aux Lorrains d’aller servir en Hongrie sous les ordres de Charles, et quantité de gentilshommes et même de plébéiens s’empressèrent d’aller le rejoindre”. [11]

A török ellen harcoló franciáktól kéziratban több feljegyzés maradt fenn, pl. baron de Rheims jelentése: Relation de la campagne des armées impériales contre les Turcs en 1683 et années suivantes par le baron de Rheims, adjudant général de l’armée de l’Empereur en Hongrie, commandée par son Altesse Charles V duc de Lorraine. [12] Louis-Hector de Villars marsall emlékiratait, amelyekben a szerző többször említi Szeged nevét, Vogüé 1884-ben adta ki Párizsban. [13] Károly lot-haringiai herceg táborozási naplójából REIZNER JÁNOS közölt részletet, mely Szeged visszavételére vonatkozó részt is tartalmazza [14].

A város török uralom alól történt felszabadulásának nagy visszhangja volt külföldön. „A hazán kívül, a művelt nagyvilágban, írja REIZNER JÁNOS, Szeged visszavételének híre mindenfelé örömet keltett. Számos alkalmi nyomtatvány és rajz lőn közrebocsájta, melyeken az ostrom képe és leírása van megörökítve. A sajtó és a művészet talán az 1879-i évi nagy katasztrófa alkalmával sem foglalkozott Szegeddel élénkebben — legalább aránylag nem — mint ekkor. Mintegy kilencz különféle metszvény ismeretes ez időszakból (1686—1716.), melyek tanújelei annak, hogy már az időben az örökös tartományokban s azontúl Német- és Olaszországban is Magyarországnak mily kiváló helyéül ismerték Szegedet” [15].

Szeged visszavétele Franciaországban sem maradt visszhang nélkül, ahol a város felszabadulását szintén jelentős eseménynek tekintették. Erről tanúskodik egyrészt az a körülmény, hogy az enciklopédia-irodalomban is említés történik Szeged visszavételéről, így pl. THOMAS CORNEILLE Dictionnaire universel géographique et historique c. szótárában.

De a későbbi idők francia történetírói is az 1686. évi hadjárat eseményeiről szólva sorra megemlítik munkájukban Szeged felszabadulását, mint pl. VINCENT MIGNOT a török birodalom történetét tárgyaló munkájában, AUGUSTE DIGOT Lotharingia történetével foglalkozó művében. [16] MIGNOT Szeged ostromával kapcsolatban ezeket írja: „Tandis que les Généraux Husler & Caraffe formoient le siege de Segedin, ville très forte de la haute Hongrie, qu’ils ne prirent qu’après deux mois & demi de tranchée ouverte” [17].

Ezek után nem meglepő az, hogy a világhíró Aubry de La Motraye negyed századdal Szeged felszabadulása után Magyarországnak ezt a városát is látni óhajtotta, amint ezt munkájában kijelentette: „Comme je desirois voir Segedin & Temeswar, avec le Pais qu’on traverse pour y arriver de ce côté-là...”.

Az enciklopédia-irodalom tárgyalása során fentebb elmondottak kiegészítéseként meg kell még említeni azt, hogy az egyik szótárszerző, a katolikus LOUIS MORÉRI támadta Szegedi Kis Istvánt, akit azután egy másik szótárszerző, a kálvinista JACQUES-GEORGE DE CHAUFÉPIÉ vett védelmébe munkájában [18].

Nemcsak a törökök, hanem az osztrákok ellen folytatott küzdelemnek is gazdag francia nyelvű irodalma van. Hágában 1739-ben jelent meg Histoire des Révolutions de Hongrie címmel az a munka, mely közli Rákóczi emlékiratait is. Ebben

olvasható francia nyelven — a fejedelem elbeszélésében — Szeged 1704. évi sikertelen ostroma. [19]

A török uralom megszűnése után lassanként az Alföld francia látogatóinak száma is kezdett növekedni. Az országnak ezen a részén különösen a múlt század második felében jelentek meg nagyobb számban franciák [20]. A város felszabadulása után eltelt kétszáz esztendő leforgása alatt Szegednek is számos francia látogatója akadt.

Az Alföldön járt franciák közül többen írásban is megörökítették alföldi utazásuk élményeit és benyomásait. Ezekből azokat a szegedi vonatkozású részeket, amelyek különösebb figyelmet érdemelnek, a következőkben francia eredetiben és időrendi sorrendben közlöm, kiegészítve néhány olyan fontosabb leírással, melyeknek szerzői nem jártak Magyarországon, vagy ha ellátogattak is hazánkba, Szegeden nem fordultak meg.

Különösképpen értékes az a leírás, melyet AUBRY DE LA MOTRAYE hagyott reánk a XVIII. század eleji Szegedről 1727-ben megjelent munkájában. LA MOTRAYE az 1710-es évek első felében járt Szegeden. Az Alföldön Szegedig tett útjáról, ill. Szegeden szerzett tapasztalatairól ezeket írja:

„Comme je desirois voir Segedin & Temeswar, avec le País qu'on traverse pour y arriver de ce côté-là, je passai le Danube... & me rendis à Pesth, ... jusqu'à un petit Village, nommé Oftcha, ... je me rendis le lendemain à Kecskemet. C'est un assez gros Bourg avec deux Eglises, l'une Catholique & l'autre Lutherienne, assez mal bâties, mais grandes: les maisons à proportion sont encore plus mal construites... me mener jusqu'à Segedin, lui offrant une recompense pour lui, ... Il y consentit, & nous nous y rendimes en moins de vingt-quatre heures. C'est une ancienne Ville située sur la Teisse, qui est le Tibisir ou Tibiscus des Anciens, lequel se décharge dans le Maros. Elle est bâtie sur les ruines de leur Singidava, Ville de leur Dacia. C'est si peu de chose aujourd'hui qu'elle ne me parut pas meriter la peine que j'avois prise, étant même à demi ruinée par la guerre. On travailloit aussi lentement qu'à Bude à la reparer. Ses principaux habitans consistoient en Rasciens & quelques Hongrois Catholiques, qui étoient encouragés à bâtir des maisons pour se mieux loger qu'ils n'étoient, par les privileges que l'Empereur leur avoit accordez, en consideration des services qu'ils lui avoient rendus contre les Hongrois mécontents, joints à quelques Troupes Auxiliaires à la solde de la France. Les premiers sur tout sont admirables pour les courses & pour harasser des Troupes régulières, de sorte qu'ils sont à Sa Majesté Imperiale, ce que les Tartares sont au Grand Seigneur. Au reste le País entre Pesth & cette Ville est fertile, les pâturages sont gras; & une preuve de cela, c'est que les boeufs en quelques endroits sont aussi gros qu'en Angleterre. Ayant traversé la Teisse, je trouvai sur sa rive Orientale un Emin, qui recevoit les droits ou les douanes des Marchandises qui passaient par là”. [21]

A belga FRANÇOIS-XAVIER DE FELLER, aki 1781-ben Dictionnaire historique címmel szótárt is kiadott, 1768-ban járt Szegeden. Az itt látottakról a következőket jegyezte meg útleírásában, mely halála után jelent meg:

„Nous gagnons enfin Segedin, très-grande ville, mais mal bâtie: elle a un assez bon château, dont on va augmenter les fortifications, car il n'y a que des tours et des demi-lunes devant les courtines. Les Piaristes ou Prêtres des Ecoles-Pies, ont un college à Segedin: ils me reçoivent bien” [22].

Az emigráns SALABERRY 1791-ben utazott át Szegeden. A városról a földrajzi fekvésén kívül mást nem mond, a Tisza szerinte a „legszomorúbb és legsárgább” folyó. Figyelemre méltó azonban az, amit a Budától Szegedig tartó utazásáról ír:

„De Bude à Témesswar, il n'y a de remarquable que la monotonie des plaines, l'ennui et la laideur des chemins qui ne permettoit souvent pas d'aller à pied. Les noms des villages hongrois sont d'une douceur qui contraste avec pauvreté qui s'annonce sur l'extérieur des habitans des maisons. Kitea, Ais, Komora, Nesmüli, Oësa, voilà des noms aussi agréables, que les villes qui les portent le sont peu... Au milieu de la Hongrie, à-peu-pres, est Fregedin sur la plus triste et la plus jaune des rivières” [23].

AUGUSTE LAGARDE, aki 1811-ben járt Szegeden, hosszabban ír a városról. Ő is megjegyzi, miként Feller, hogy Szeged nagy, de „rosszul épített város”. Szegedi tapasztalatairól az alábbiakat írja:

„Cette ville, grande, commerçante, mais très mal bâtie, est traversée par la Theisse, rivière qu'on assure être la plus poissonneuse de l'Europe, et, après le Danube, la plus utile aux transports des productions de la Hongrie. Elle sort des montagnes de Marmaroch, et peut porter bateau à mille pas d'où jaillit sa source. La rivière de Maros se réunit à elle aux portes de cette ville, et toutes deux se jettent dans le Danube, entre Semlin et Peterwaradin. Szégédin fait un commerce considérable en grains et bestiaux, et, malgré son opulence et une population de vingt-huit mille âmes, elle est si mal entretenue, ses maisons éparses semblent si peu en rapport, qu'on prendrait plutôt ces bâtimens sans ordre pour une réunion de petits villages, que pour une ville royale de première classe. Les rues n'y sont pas pavées, et le seul édifice qui attira mon attention fut d'insalubres boucheries construites au centre de la ville. Enfin, sans le mouvement que la Theisse donne à ces rames d'habitations, et les carpes monstrueuses que l'on y mange, le souvenir de Szégédin fuirait avec la rapidité du fleuve qui la traverse. M. Ritter, conseiller des finances, avec lequel nous avons dîné, nous entretint pendant le repas d'un ouvrage qu'il vient de publier sur les ressources de la Hongrie” [24].

Larousse nagy enciklopédiájának nem sokkal Szeged árvízi katasztrófája előtt jelent meg az a kötete, mely szintén elég részletes ismertetést ad a városról. A szótár a következőket közli Szegeddal kapcsolatban:

„SZEGEDIN, SEGEDIN ou SEGED, place forte de l'empire d'Autriche, dans la Hongrie chef-lieu du comitat de Csongrad, sur la rive droite de la Theisse, près de l'embouchure du Maros, au milieu de marais, à 150 kilom. S.-E. de Bude; 40.000 hab. Institut philosophique, collège, gymnase de piaristes, entrepôt de sel. L'ancienne citadelle sert actuellement de maison centrale de force pour le royaume de Hongrie. Fabrication de tabac renommé, soude, savon; récolte de bons vins et de tabac. Important commerce de vins, tabac, bois, grains, bétail, sangsues, savon et salpêtre. Navigation très-active” [25].

Az 1879. évi árvíz után újjáépült Szegeden Lesseps vezetésével 1885-ben népes francia küldöttség tett látogatást. A küldöttség tagjai közül többen megemlékeztek Szegedi tartózkodásukról a francia sajtóban közölt cikkekben, ill könyvalakban megjelent visszaemlékezéseikben. A küldöttség egyik tagja, JOSEPH MONTET, a Paix munkatársa a következőkben számolt be a neves francia vendégek Szegedre érkezéséről:

„Mais nous approchons de Szeged. Là-bas, sur la rive droite de la Tisza, la ville apparaît, espaçant ses vastes rangées de maisons et d'édifices. Deux kilomètres encore nous en séparent, et déjà la bienvenue nous est souhaitée. Des embarcations de grand luxe, pavoisées et fleuries, arrivent à notre rencontre, enlevées par des équipes de vigoureux rameurs. A la barre, de belles dames en grande toilette sont assises, portant en écharpe les couleurs françaises... Mais déjà nous voici près du quai. Toute la ville est là, en foule serrée, compacte, haletante... Elle est superbe, cette Szeged nouvelle, cette ville ressuscitée, sortie de ses ruines comme par un coup de magie, et c'est merveille de penser que ces riches maisons, ces monuments splendides ont surgi de terre en moins de huit ans! Une promenade sur la digue, du haut de laquelle on domine toute la ville, nous permet d'en prendre une vue d'ensemble. Nous en revenons éblouis...” [26]

MONTET közli munkájában Emile Blavet-nek, a Figaro munkatársának beszédét, mely a francia vendégek tiszteletére rendezett banketten hangzott el. BLAVET többek között a következőket mondta:

„Il y a, messieurs, entre Szeged et le Figaro, comme une chaîne de fraternels souvenirs, quelque chose de solidaire et d'intime qui me fait trouver à l'accueil de votre ville un charme plus spécial, plus profond, plus pénétrant qu'à celui de toutes les autres villes dont nous avons été les hôtes fêtés et choyés. C'est que, si la chair, le sang, l'âme et le cœur de la Hongrie sont partout où nous avons passé et où nous avons été reçus comme des amis, comme des patriotes, comme des frères, pour moi, c'est ici, c'est à Szeged que bat plus tendrement le cœur de la Hongrie. Tout à l'heure, comme nous arrivions en vue de Szeged, nous avons eu, messieurs, une bien douce surprise. Nous croyions

trouver une ville en reconstruction, à peine échappée de ses ruines; nous trouvons une ville construite, réalisant la fable ancienne du Phénix et les miracles modernes de la génération spontanée! Et nous avons salué avec joie la ville ressuscitée” [27].

SCHEFER abban a munkájában, melyben Bertrandon de La Brocquière útleírását kiadta, Tscherning Das Königreich Hungarn c. műve alapján a következőket közli Szegedről:

„Szegedin (Segudunum) dans la Haute-Hongrie, au comitat de Czongrad, sur la Theisz, à l'endroit ou la Maroch se jette dans cette rivière. Szegedin était autrefois une ville libre, habitée par une nombreuse population. Szegedin fut, jusqu'en 1513, une ville ouverte entourée seulement d'un fossé: Sultan Suleyman y fit construire pour la défendre un château en briques qui resta entre les mains des Turcs jusqu'en 1686” [28].

A magyarországi török uralom megszűnése után eltelt két évszázadból Szeged történetének lapjai nem egy olyan esemény emlékét őrzik, amelyek a külföld figyelmét Szegedre irányították. Ezen események közül időrendben elsőnek a szégyenteljes boszorkányüldözések keltek szélesebb körű külföldi visszhangot.

Arra vonatkozóan, hogy a Szegeden történelem német nyelvterületen milyen erős és széles körű lehetett a visszhangja, az alábbi két adatból is eléggé lehet következtetni. REIZNER JÁNOS említett munkájában ismerteti a Frankfurter Zeitungnak a szegedi eseményekről szóló beszámolóját, mely 1728-ban nem sokkal a 13. éltelt kivégzése után Szegedről küldött tudósítás alapján jelent meg [29]. Jellemző, hogy a gyászos események emléke 150 év múltán is még mindig kísértett külföldön. 1879-ben ugyanis, tehát abban az évben, amikor az árvízi katasztrófa nyomán a nagyvilág figyelmé és részvéte Szeged felé irányult, Franz Möstl tollából Ein Szegediner Hexenprozess címmel Grazban megjelent munka újból felidézte a másfél évszázaddal azelőtt lejátszódott eseményeket.

A szegedi boszorkányüldözéseknek a korabeli külföldi sajtóban keletkezett visszhangja még feltárára vár. Nem ismeretes a franciaországi visszhang sem. A Szegeden történt eseményekről — német közvetítéssel — a hírek nyilván Franciaországba is eljutottak, ahol a boszorkányság és a vámpírizmus babonájával kapcsolatosan abban az időben nagy érdeklődés nyilvánult meg. A Mercure historique et politique, mely Magyarországról érkezett tudósításokat is közölt 1736-ban a vámpírizmus két esetéről adott hírt olvasóinak, ezt megelőzően pedig a Glaneur 1732. évi XVIII. számában jelent meg ilyen tudósítás [30].

A múlt század derekán, bár csak rövid ideig, újra Szegedre irányult a külföld figyelmé, mégpedig arra az időre, amíg a kormány a szabadságharc végső szakaszában néhány hétig Szegeden tartózkodott. A francia közvélemény haladó része nagy figyelemmel és mély rokonszenvvel kísérte a szabadságért folytatott küzdelmet. A további kutatások egyik feladata lehetne annak feltárása, hogy a kormány szegedi tartózkodása idején a francia sajtóban Szegeddel kapcsolatban milyen közlések jelentek meg. A kutatásnak azonban nemcsak a liberális lapokra (National, Réforme stb.) és a konzervatív francia újságokra (Journal des Débats, Patrie stb.), hanem a folyóiratokra (Revue des Deux Mondes stb.) és olyan munkákra is ki kell terjednie, amelyek a magyar szabadságharc eseményeivel foglalkoznak, mint amilyen pl. J. TOLSTOY, BLAZE DE BURY, G. DE PIMODAN munkája.

A szabadságharc után három évtized múlva az árvízi katasztrófa irányította a nagyvilág figyelmét Szegedre. A tragédia világszerte nagy részvétet keltett, és ez nagyfokú áldozatkészségben is megnyilvánult, amint arra egy a múlt század végén Németországban Leo Woerl kiadásában megjelent városismertető kiadvány is rámutat. [31]



Az árvíz ismertté tette a város nevét szerte a nagyvilágban. A francia RAOUL CHÉLARD egyik munkájában, melyben számadatokkal is ismerteti a város újjáépítésének eredményeit, Szegedet 1879. évi árvízi katasztrófájáról híres városként említi: „célèbre par la terrible catastrophe d'il y a quelques années”. [32] Larousse enciklopédikus kis szótárának a századfordulón megjelent kötete is — bár nem egészen pontos dátummal — Szegeddel kapcsolatban még mindig utal a város árvízi pusztulására: „SZEGEDIN, v. de l'empire austro-hongrois, ravagée en 1878 par une inondation de la Theiss; 73.675 h.”.

A szegedi „vízvészre” századunk első évtizedében is még emlékeznek Franciaországban. Nem ötletszerű elhatározás volt HUBERT MORAND részéről az, hogy magyarországi ”sétáit” éppen Szegeden tett látogatásával kezdte meg. Erről a látogatásáról írva nagy elismeréssel nyilatkozik Tömörkény Istvánról mint a múzeum igazgatójáról: „Ce musée ethnographique est arrangé à merveille; son directeur, M. Tömörkény a su rassembler et présenter avec beaucoup d'art les objets de toute sorte”. [33]

Szeged árvízi tragédiája Franciaországban is nagy visszhangot keltett. LELKES ISTVÁN részletesen ismerteti munkájában [34] az árvíz párizsi visszhangját, a vidéki visszhanggal azonban nem foglalkozik. A francia vidéki sajtóban megjelent közlemények arról tanúskodnak, hogy a katasztrófa nemcsak Párizsban, hanem egész Franciaországban nagy visszhangot váltott ki. Eléggé illusztrálják ezt a normandiai Lisieux városának akkori két lapjában (Le Lexovien, Le Normand) megjelent tudósítások is. Nem lesz érdektelen ha a Lexovien-ben közölt tudósításokból az alábbiakat idézem:

“A ces détails, le *Soleil* ajoute quelques renseignements sur la contrée, théâtre de la catastrophe. Szegedin, sur la Theiss, près du confluent, de cette rivière avec le Marosch, comporte 80,000 âmes, dont 20,000 israélites.

Cette ville, située à mi-route entre Pesth et Baziasch, sur le grand réseau de la compagnie de l'Etat austro-hongrois, est traversée en outre par la ligne de Fiume à Alföld. Il se fait à Szegedin un important commerce de céréales et de bétail.

Comme toutes les villes hongroises, sauf Buda-Pesth et Presbourg, c'est plutôt un vaste village qu'une cité dans le vrai sens du mot. Les édifices publics sont des maisons sans architecture et sans valeur; les belles maisons — deux douzaines à peu près — ne s'élèvent pas au-dessus de deux étages, et elles sont simplement construites en mauvaises briques, sur des fondations qui n'exigent ni grands frais, ni grand travail. Tout le reste se compose de bicoques en pisé, de la hauteur d'un de nos rez-de-chaussée.

Dans ces conditions, on conçoit facilement que les ravages de l'inondation ont dû être immenses; car toutes ces constructions, si peu solides, n'ont pas pu offrir beaucoup de résistance, d'autant plus que la majeure partie de Szegedin se trouve placée à quelques mètres au dessous de la digue brisée, et que la projection des eaux s'est produite conséquemment avec une puissance d'autant plus grande” [35].

“Les eaux de la Maros et celles qui couvrent les environs de Szegedin commencent à baisser. Cependant Neuf-Szegedin est encore en danger. Le curé de Szoregh raconte que, jusqu'au 14, deux cents noyés ont été enterrés. Un certain nombre de personnes sont réfugiées dans l'église des Minarets; elles sonnent les cloches pour attirer l'attention des bateaux de sauvetage. Elles n'ont pas de vivres et il est difficile de parvenir jusqu'à elles. Beaucoup d'habitants offrent de vendre leurs bien-fonds à des prix dérisoires et déclarent qu'ils iront s'établir dans le Banat” [36].

Az árvíz alkalmával Szeged lakossága iránt Franciaországban megnyilvánult részvét JACQUES NORMAND Aux Inondés de Szegedin c. terjedelmes alkalmi költeményében is kifejezésre jutott. [37] NORMAND ezen versét LELKES ISTVÁN említett munkájában teljes terjedelmében közölte [38]. Egy árvízi epizódról szól ABONYI LAJOSnak az a novellája, mely francia nyelvű fordításban 1884-ben jelent meg a *Revue internationale*-ban [39].

KONT IGNÁC a már idézett munkájában két más jellegű kiadványt is feltüntet, melyek szintén az árvízzel kapcsolatosan jelentek meg 1879-ben [40].

Az árvíz világszerte keletkezett visszhangjának kutatása terén még sok a tennivaló. A franciaországi visszhangon kívül ugyanis — tudomásom szerint — még csak a belgiumiról állnak rendelkezésre részletesebb adatok, mégpedig FERNAND RADAR munkáján révén, amelyet kéziratban a szegedi Somogyi Könyvtár őriz.

Az árvízi katasztrófával kapcsolatban meg kell még említeni azt, hogy 1910-ben, a Szajna által okozott árvíz idején, Szeged város vezetősége és lakossága a franciák részéről annak idején nyújtott segítségre emlékezve maga is áldozatkészen sietett a franciaországi árvízkarosultak anyagi megsegítésére, amint erről a *Revue de Hongrie*-ban megjelent közlemény is tanúskodik [41].

Az árvízi események után Szeged névével egészen más vonatkozásban is találkozunk. A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatosan megjelent munkákban és újságcikkekben ugyanis, melyeknek jelentős része éppen francia nyelven íródott, a szerzők gyakran említik Szegedet is azon magyarországi városok között, ahol a nemzetiségi mozgalmak harcossai raboskodtak. A Párizsban megjelenő *La Justice* c. lap 1895 június 4-i számában G. MOROIANU tollából jelent meg az a cikk, melyben a szerző a szegedi és váci börtönökben akkor újonnan életbe léptetett szigorú intézkedésekről ír. „C'est ainsi que le Ministre de l'Intérieur de Hongrie... vient d'introduire dans les prisons de Szeged et de Vacz un nouveau règlement et encore très rigoureux”, állapítja meg többek között Moroianu. Néhány évtizeddel ezelőtt megjelent munkájában is többször említi Szeged nevét. [42]

Mindaz, amit dolgozatomban Szeged tervezett francia nyelvű bibliográfiájával kapcsolatban vázlatosan előadtam, eléggé tanúskodik arról, hogy a város francia nyelvű bibliográfiája szempontjából a régebbi időkre vonatkozóan is tekintélyes anyaggal kell számolni. Ennek számba vétele, amint arra nem egy helyen konkrétan is utaltam, még további kutatásokat tesz szükségessé. Most is rá kell mutatni arra, hogy ez irányú kutatások során különös gondot kell fordítani a franciaországi levéltárakban még ismeretlenül maradt régi szegedi vonatkozású adatok feltárására.

#### JEGYZETEK

- [1] PÉTER LÁSZLÓ, Szeged nemzetközi hagyományai. Délmagyarország. 1965. október 8.
- [2] I. KONT, Bibliographie française de la Hongrie. Paris, 1913.
- [3] L. Mémoires de l'Institut National des Sciences et Arts. Sciences morales et politiques. Paris, 1804. V.
- [4] Töredék Bertrandon de la Broquiere, Vieux-Chateau urának, II. Fülöp burgundi herceg tanácsosának és első lovászájának (premier écuyer tranchant), keleten 1432-ben tett utazása leírásából. Magyar Történelmi Okmánytár, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Összeszedte és lemásolta HATVANI MIHÁLY. Pest, 1859. IV.
- [5] Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquiere, premier écuyer tranchant et conseiller de Philippe le Bon, duc de Bourgogne. Publié et annoté par CH. SCHEFER. Paris, 1892.
- [6] Uo. 232—233.
- [7] HAKLUYT, The discoveries o the world. London, 1601.
- [8] SZAMOTA ISTVÁN, Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, Budapest, 1891. 91—92; REIZNER JÁNOS, Szeged története, 1899—1900. I, 45—46.
- [9] Az idézeteket az útleírásnak SCHEFER által kiadott szövegéből közlöm.
- [10] Szeged ville du soleil. Szeged, 1960. 19.
- [11] AUGUSTE DIGOT, Histoire de Lorraine. Nancy, 1856. V, 438.
- [12] L. KONT i. m. 273.
- [13] Mémoires du Maréchal de Villars publiés d'après le manuscrit original pour la Société de l'histoire de France et accompagnés de correspondances inédites par M. LE MIS DE VOGÜÉ. Paris, MDCCCLXXXIV. I, 66, 72, 357.
- [14] REIZNER i. m. IV, 214.

- [15] REIZNER i. m. I, 177—178.
- [16] DIGOT i. m. V, 435.
- [17] VINCENT MIGNOT, Histoire de l'empire ottoman depuis son origine jusqu'à la paix de Belgrade en 1740. Paris, M. DCC. LXXI. III, 383.
- [18] JACQUES-GEORGE DE CHAUFÉPIÉ, Nouveau dictionnaire historique et critique. La Haye, 1750—56. Szegedi Kis Istvánról szóló részt lásd Kis címszó alatt.
- [19] Histoire des Révolutions de Hongrie, où l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement. Avec les Mémoires du Prince François Rakoczy sur la guerre de Hongrie, depuis 1703 jusqu'à sa fin et ceux du comte Betlem Niklos sur les Affaires de Transylvanie. La Haye, 1739. V, 161—164.
- [20] BIRKÁS GÉZA, Francia utazók az Alföldön. Délvidéki Szemle. 1943. 207—213.; BIRKÁS GÉZA, Francia utazók Magyarországon, Szeged, 1948.; LADISLAS PALÁSTI, Voyageurs français dans la Grande Plaine Hongroise. Gazette de Hongrie. 1943.
- [21] Voyages du Sr A. de La Motraye, en Europe, Asie & Afrique. La Haye, M.DCC.XXXVII. II, 201—202.
- [22] FRANÇOIS—XAVIER DE FELLER, Itinéraire ou voyages en diverses parties de l'Europe, en Hongrie, en Transylvanie, en Esclavonie... Paris, 1822. I, 492—493.
- [23] [Salaberry], Voyage à Constantinople, en Italie, et aux îles de l'archipel, par l'Allemagne et la Hongrie. Paris, [1799]. 84.
- [24] LE COMTE DE LAGARDE, Voyage de Moscou à Vienne par Kiow, Odessa, Constantinople, Bucharest et Hermanstadt ou Lettres adressées à Jule Griffith. Paris, 1824. 406—407.
- [25] Grand dictionnaire universel de XIX siècle par PIERRE LAROUSSE. (L. Szegedin címszó alatt).
- [26] JOSEPH MONTET, De Paris aux Karpathes. Paris, 1886. 122—123.
- [27] Uo. 129—130.
- [28] SCHEFER i. m. 232.
- [29] REIZNER i. m. I, 353—354.
- [30] HANKISS JÁNOS, XVIII. századbeli francia tudósítás magyar „vampirok”-ról. Történeti Szemle 1920. 94—96.
- [31] Führer durch Szegedin und Umgebung. Würzburg und Leipzig. é. n. 8.
- [32] RAOUL CHÉLARD, La Hongrie contemporaine. Paris, 1891, 45—46.
- [33] HUBERT MORAND, Promenades en Hongrie. Szeged. Revue de Hongrie. 1910, V, 59.
- [34] LELKES ISTVÁN, A magyar—francia barátság aranykora. Budapest, 1933. 77—108.
- [35] Le Lexovien. Samedi 15 mars 1879.
- [36] Le Lexovien. Mercredi 19 mars 1879. A cikkben l'église des Minarets tévesen szerepel l'église des Minorites helyett.
- [37] JACQUES NORMAND, Aux Inondés de Szegedin. Poésie à propos dite par M. Delaunay, de la Comédie Française Au Concert donné au Trocadéro le 21 mai 1879 par le comité de l'association des artistes dramatiques. Paris, 1879.
- [38] LELKES i. m. 87—92.
- [39] LOUIS ABONYI, Le veston. Revue internationale. 1884. IV. L. KONT i. m. 112.
- [40] TÜRRE, Szegedin et les inondations de la Tisza. Les portes de fer du Danube. (Communication faite à la Société de géographie le 6 juin 1879). Paris, 1879.; MORIN, Sur l'inondation de la ville de Szeged en Hongrie. Paris, 1879. L. KONT i. m. 104.
- [41] Concert de Charité à Szeged. Revue de Hongrie. 1910. V, 526—527.
- [42] GEORGES MOROIANU, Les luttes des Roumains transylvains pour la liberté et l'opinion européenne. Paris, 1933. 44, 162, stb.

## ДОПОЛНЕНИЯ К БИБЛИОГРАФИИ О СЕГЕДЕ, НАПИСАННОЙ НА ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

*Л. Палашти*

В течение нескольких столетий о городе Сегеде написано много работ на французском языке. В работах содержатся исторические, культурные, общественные, политические, хозяйственные, географические и другие сведения о Сегеде, важные с точки зрения венгерского—французских взаимоотношений. Учёт этих работ необходим.

Автор статьи занимается вопросом составления библиографии на основе материала, вышедшего до начала XX века. Используемые в работе источники свидетельствуют о наличии богатого материала о Сегеде на французском языке. Но необходимо также дальнейшее исследование, поиск новых материалов, например, нужно выяснить, какое отражение во Франции получило освобождение Сегеда в 1686. году.

## DATEN ZUR BIBLIOGRAPHIE VON SZEGED IN FRANZÖSISCHER SPRACHE

Von *L. Palásti*

Seit Jahrhunderten bis zu unseren Tagen sind zahlreiche Arbeiten in französischer Sprache erschienen, die in bezug auf Szeged historische, kulturgeschichtliche, gesellschaftliche, politische, ökonomische, geographische und andere Mitteilungen, in mehreren Fällen auch vom Gesichtspunkt der ungarisch- französischen Beziehungen wertvolle Daten enthalten. Die Berücksichtigung dieser Werke ist eine überfällige Aufgabe.

Diese Abhandlung befasst sich mit der Frage der Zusammenstellung der Bibliographie auf Grund des Materials, das vor unserem Jahrhundert erschienen ist. Die in der Abhandlung mitgeteilten Daten zeugen davon, dass man im Zusammenhang mit Szegeds Bibliographie in französischer Sprache auch in den früheren Zeiten mit einem ansehnlichen Material rechnen muss. Das Inanschlagbringen dieses Materials erweist aber noch weitere Forschungen als notwendig, so z. B. im Zusammenhang mit dem französischen Echo der Befreiung der Stadt im Jahre 1686, mit den Daten der Enzyklopedieliteratur, die sich auf Szeged beziehen.